Na površini podzemlja: arheološka rekognosciranja špilja izvorišnog područja rijeke Cetine

Mirna Šandrić, Anita Mravak, Santa Duvnjak, Katarina Lukač

Izvorišno područje rijeke Cetine smješteno je između jadranskog priobalja i Dinarskog gorja te od davnina predstavlja prometnu sponu obalnog pojasa s dubljom unutrašnjosti. Brojna arheološka nalazišta toga područja svjedoče o kontinuiranom ljudskom prisustvu počevši od prapovijesnih razdoblja. Taj je krški kraj bogat špiljama koje su speleološki iznimno dobro dokumentirane, dok je njihov arheološki potencijal tek u manjoj mjeri prepoznat.

U razdoblju od 2020. do 2023. godine provedena su speleoarheološka rekognosciranja osam špilja u izvorišnom području Cetine. Površinski arheološki nalazi zabilježeni su u njih šest: u Gornjoj Tutićevoj špilji, Gospodskoj špilji, Špilji kod Medića ograde, Rudelića špilji, Baričevića pećini i Kotluši. Arheološki je materijal raznovrstan i obuhvaća ulomke keramičkih posuda i drugih keramičkih predmeta, metalne predmete, litiku, malakofaunu te ljudske skeletne ostatke.

Nalazi se mogu datirati u različite periode od prapovijesti pa sve do novoga vijeka, s tim da po brojnosti prevladavaju ulomci keramičkih posuda iz mlađih prapovijesnih razdoblja.

Ključne riječi: arheologija, speleologija, rekognosciranje, Cetina

Uvod

Speleoarheološka rekognosciranja na izvorišnom području rijeke Cetine provedena su s ciljem detaljnog sagledavanja stanja speleoloških objekata u kojima su ranije zabilježeni tragovi ljudskih aktivnosti iz prošlosti. Uz to, dodatni je cilj rekognosciranja bio otkrivanje novih lokaliteta od arheološkog značaja, čime bi se proširila postojeća saznanja o povijesnoj prisutnosti čovjeka na danom prostoru. Istraživanje je provedeno u sklopu studentskog projekta „Rekognosciranje špilja uz izvor rijeke Cetine“ Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u kategoriji Znanstveno-istraživački i stručni projekti.

Arheološka rekognosciranja špilja provedena su u četiri navrata – u prosincu 2020. i 2021. godine te u srpnju

2022. i 2023. godine. Uz izvorišni prostor rijeke Cetine ukupno je arheološki rekognoscirano osam špilja: Gornja Tutićeva špilja (Čelinka velika), Donja Tutićeva špilja (Čelinka mala), Gospodska špilja, Barišića pećina, Špilja kod Medića ograde, Rudelića špilja, Baričevića pećina i Kotluša. Od speleoloških objekata u kojima je provedeno arheološko rekognosciranje, površinski arheološki materijal prikupljen je u njih šest: u Gornjoj Tutićevoj špilji, Gospodskoj špilji, Špilji kod Medića ograde, Rudelića špilji, Baričevića pećini i Kotluši (karta 1). Većinu prikupljenih materijalnih tragova života ljudi iz prošlosti čine ulomci keramičkih posuda, a u znatno manjoj mjeri prisutni su i drugi keramički predmeti, metalne izrađevine, malakofauna i litika. U Gospodskoj špilji i Kotluši prikupljeni su i ljudski skeletni ostatci čije su analize i obrada još uvijek u tijeku te će biti publicirane naknadno. U nastavku rada tako su analizirane sve preostale skupine pokretnih arheoloških nalaza iz šest navedenih špilja.

Kontekst istraživanja

Geografski kontekst

Rijeka Cetina izvire iz više krških izvora u istoimenom naselju podno Dinare. Tri su velika izvora Cetine: Vukovića vrilo, Batića vrilo i Glavaš ili Veliko vrilo, najveće i najslikovitije vrelo rijeke Cetine. U svom 105 km dugom toku Cetina protječe kroz raznolike reljefne zone – od visokog krša izvorišnog područja, zaravni Dalmatinske zagore, preko strmih kanjona pa sve do obalnog područja gdje se kod Omiša ulijeva u Jadransko more. Značajan pad nadmorske visine duž toka omogućuje snažnu hidroenergetsku iskoristivost, zbog čega je Cetina jedno od glavnih energetskih vodotoka u Hrvatskoj. Rijeka obiluje stalnim izvorima i pritocima karakterističnima za dinarski krški sustav, a njezina hidrografska mreža imala je presudan utjecaj na prostorni razvoj i naseljenost unutrašnjosti Dalmacije. Cetina je stoga jedna od najvažnijih rijeka jadranskog sliva u Hrvatskoj, s izraženim geomorfološkim, hidrološkim i ekološkim značajem.

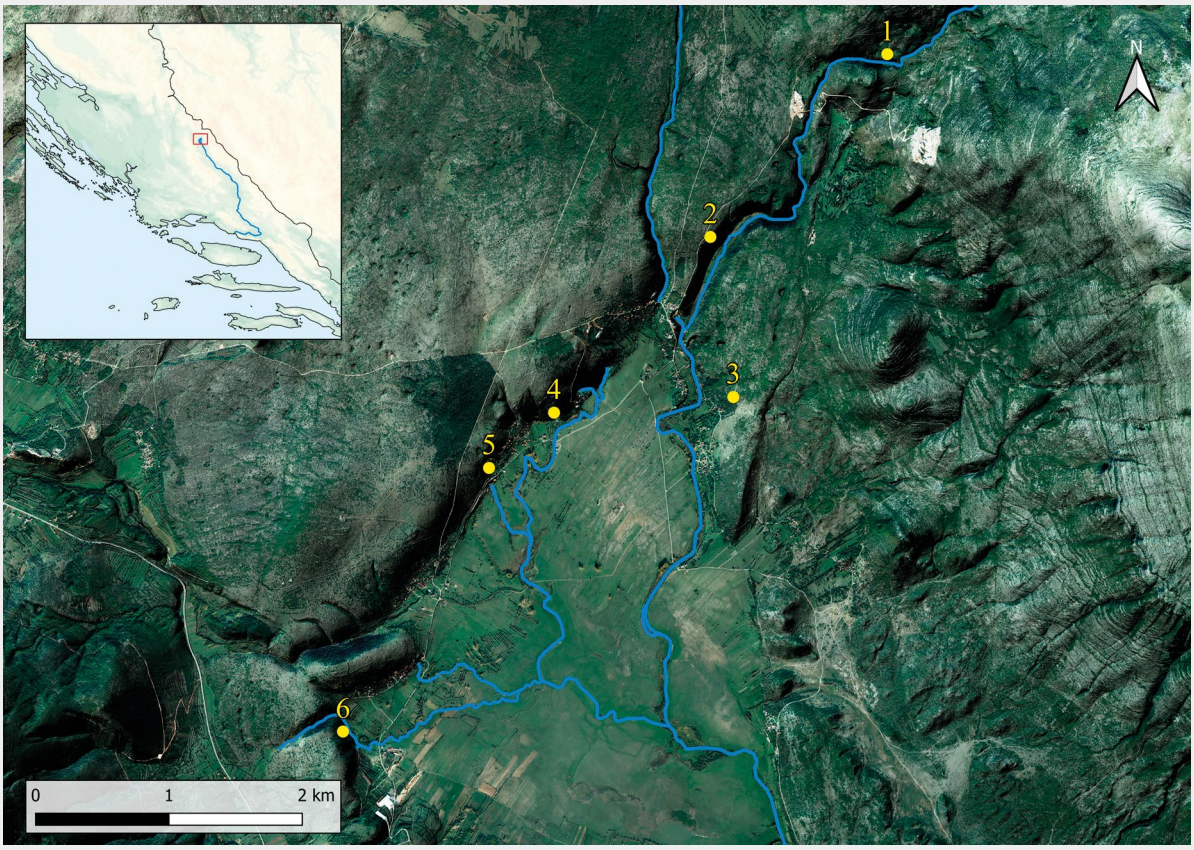

Karta 1. Položaji speleoloških objekata u kojima je prikupljen površinski arheološki materijal: 1 – Gornja Tutićeva špilja, 2 – Gospodska špilja, 3 – Špilja kod Medića ograde, 4 – Rudelića špilja, 5 – Baričevića pećina, 6 - Kotluša. Priredio: B. Sabljak.

Uz prirodne vrijednosti, prostor Cetinske krajine ima i dugotrajan kulturni značaj – njezina dolina od prapovijesti do danas predstavlja vitalan komunikacijski i gospodarski koridor. Važnost rijeke za opstanak ogleda se i u nazivu Cetinska krajina koji označava geografsku regiju uz gornji i srednji tok rijeke Cetine (Milošević, 2017: 13). Dok je srednji tok Cetine pitom i u najvećem dijelu protječe kroz plodna krška polja, gornji je tok brdovit kraj s vrlo uskim obradivim površinama koje se nalaze isključivo na pojasu uz rijeku (Milošević, 2017: 13-14). Položaj rijeke Cetine u središnjoj Dalmaciji, za prometnu prohodnost ograničenu na njezinu riječnu dolinu, uvjetovao je razvoj Cetinske krajine kao glavnog komunikacijskog koridora između jadranske obale i dublje unutrašnjosti (Milošević, 1998: 12). Upravo se zbog toga stanovništvo usmjeravalo na uski priobalni pojas uz rijeku, pri čemu su specifičnosti krškog reljefa omogućile korištenje i speleoloških objekata kao relevantnih mjesta za ljudske aktivnosti.

Arheološki kontekst

Zahvaljujući arheološkim istraživanjima i slučajnim nalazima, danas sa sigurnošću možemo reći da je prostor uz rijeku Cetinu naseljavan od prapovijesti. Najraniji potencijalni trag ljudske prisutnosti na širemu prostoru predstavlja kameni šiljak pronađen upravo u Gospodskoj špilji na izvorišnom području rijeke Cetine (Jalžić, 1976: 22). Na temelju oblika, načina izrade i patine Mirko Malez artefakt opisuje kao gornjopaleolitički šiljak (Malez, 1979: 8-9), no za taj osamljeni nalaz ne postoje radiometrijski datumi jer je prikupljen izvan arheološkog konteksta. Ljudska aktivnost iz razdoblja mezolitika na području izvorišta rijeke Cetine za sada nije prepoznata, dok su takvi tragovi iz razdoblja neolitika tek nešto brojniji (Milošević, 1998: 37, Malez, 1979: 17).

Ljudska prisutnost na danom prostoru nastavlja se tijekom metalnih razdoblja, od prijelaznog eneolitika do brončanog i željeznog doba (Milošević, 1998). Tragovi naseljavanja u razdoblju brončanog doba zastupljeni su u znatno većem broju u odnosu na ranija razdoblja. Iz brončanog doba potječu brojne kamene gomile na izvorišnom području Cetine, a grobni prilozi pronađeni u njima doprinijeli su definiranju do tada nepoznate ranobrončanodobne kulturne skupine koja je nazvana cetinskom kulturom (Marović, 1991). Uz grobne humke, jasan pokazatelj naseljavanja u brončanom i željeznom dobu su i gradinska naselja, čiji se kameni ostatci jasno uočavaju nad vrelima Cetine. Među brojnim prapovijesnim gomilama na izvorišnom području Cetine po stanju istraženosti i bogatstvu materijala mogu se istaknuti: Kusonjića gradina, Kotluška glavica i Vranješeva gradine (Milošević, 1998: 64, 71, 86-87).

U antičkom razdoblju u Cetinskoj je krajini prisutan kontinuitet naseljavanja i kulturne prakse, što potvrđuje i prinošenje žrtava božanstvu rijeke Hippus, što je antički naziv za Cetinu (Gunjača, 1973). Iako je ljudska prisutnost na izvorišnom području Cetine zabilježena u antici, arheološki je materijal skromnije zastupljen u odnosu na prapovijesna razdoblja (Milošević, 1998: 62-87). U srednjemu vijeku prostor izvorišta Cetine svjedoči o kontinuitetu ljudske aktivnosti, posebno u kontekstu sakralnih struktura. Najistaknutiji spomenik srednjovjekovne baštine na izvorištu Cetine crkva je sv. Spasa iz 9. stoljeća, koja predstavlja najbolje očuvanu sakralnu građevinu predromaničkog razdoblja na našem prostoru (Petricioli, 1995). Uz crkvu sv. Spasa, srednjovjekovni nalazi prisutni su na više lokaliteta na izvorištu Cetine (Milošević, 1998: 62-87), a zabilježeni su i ostatci ranosrednjovjekovnog naselja u Spaškom polju (Milošević, 2017: 9). Krajem 15. stoljeća započinje razdoblje nemira obilježeno osmanskim osvajanjima koje će potrajati više od dvjesto godina. Nakon godina ratovanja i društvenih previranja u drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do prvih istraživačkih pohoda, kao i zapisa o nalazima i nalazištima vezanima uz rijeku Cetinu (Lovrić, 1948; Fortis, 1984).

Dosadašnja istraživanja

Iako je ljudska prisutnost na izvorišnom području rijeke Cetine potvrđena kroz gotovo sva prapovijesna i povijesna razdoblja, a tragovi te prisutnosti zabilježeni su i u speleološkim objektima, speleoarheološka istraživanja provedena su tek u manjoj mjeri. Arheološki nalazi iz cetinskih špilja velikim su dijelom prikupljani tijekom speleoloških istraživanja, a upravo su iz tog razloga speleologija i arheologija međusobno snažno povezane kada je riječ o povijesti istraživanja špilja na izvorišnom području rijeke Cetine.

Prvi pisani tragovi o špiljama izvorišnog područja rijeke Cetine objavljeni su 1774. godine, a dolaze iz pera talijanskog putopisca Alberta Fortisa (Fortis, 1984: 188-193). Preciznije i znanstveno utemeljene opise morfologije podzemlja dvije godine kasnije donosi student Ivan Lovrić (Lovrić, 1948: 11-23). Osim detaljnog opisa Gospodske špilje (Lovrić, 1948: 12-19), Lovrić u kratkim crtama daje opise i Kotluše (Lovrić, 1948: 22-23) i Rudelića špilje (Lovrić, 1948: 19-20).

Moderna speleološka istraživanja na izvorišnom području rijeke Cetine započinju 70-ih godina prošloga stoljeća pod vodstvom članova Speleološkog odsjeka HPD Željezničar, a intenzivno se nastavljaju 90-ih te ranih 2000-ih godina (Medenica i Rnjak, 2022: 17). Pri speleološkim istraživanjima zabilježen je i prikupljen brojan arheološki materijal (Jalžić, 1972; Jalžić, 1976; Jalžić, 2004), dio kojeg je danas pohranjen u muzejskoj zbirci Speleološkog odsjeka Željezničar (Božić, Jalžić i Butorac, 2021: 128).

Prva znanstvena iskopavanja u podzemlju izvorišta rijeke Cetine vršena su u Gospodskoj špilji u 19. st., a proveo ih je češki prirodoslovac Johann Woldřich. Woldřich je u Gospodskoj špilji iskopao istražnu sondu s ciljem dobivanja uvida u stratigrafski slijed špiljskih naslaga (Woldřich, 1874: 189) što predstavlja prva takva istraživanja u špiljama našega krša. O tim ranim istraživanjima Gospodske špilje u kratkim crtama piše i Petar Stanić (Stanić, 1892: 44). Oko 100 godina kasnije sondiranje kvartarnih slojeva u Gospodskoj špilji proveo je i Mirko Malez (Malez, 1979: 6-9). U srpnju 1958., za vrijeme sustavnih iskopavanja kamenih gomila na izvorišnom području rijeke Cetine, Ivan Marović u Gospodskoj špilji otvara manju arheološku sondu. Arheološki materijal prikupljen u svega tjedan dana iskopavanja može se smjestiti u razdoblja od neolitika do srednjega vijeka (Marović, 1979). Marović otprilike u isto vrijeme otvara i manju arheološku sondu u Rudelića pećini, a neobjavljeni materijal iz arheološkog istraživanja danas se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (Marović, 1984: 58).

Brojni nalazi keramike i ljudskih kostiju u špilji Kotluši pri speleološkim istraživanjima bili su poticaj za arheološka rekognosciranja koja su provedena 1989. i 2004. godine (Forenbaher i Osterman, 2005). S obzirom na dijagnostičke keramičke ulomke i apsolutne datume dobivene radiokarbonskom analizom ljudskih kostiju, intenzivno korištenje Kotluše smješta se u razdoblje brončanog doba (Forenbaher i Osterman, 2005). Arheološka rekognosciranja speleoloških objekata izvorišnog područja nastavljaju se počevši od 2020. godine, a većina prikupljenog kulturno-kronološki odredivog materijala svjedoči o intenzivnoj ljudskoj prisutnosti u kasnijim prapovijesnim razdobljima (Šandrić *et al.*, 2022).

Metodologija speleoarheološkog rekognosciranja

Metodologija speleoarheološkog rekognosciranja prilagođena je geomorfološkim i prostornim značajkama pojedinih speleoloških objekata, koje znatno ograničavaju primjenu standardiziranih metoda arheološkog rekognosciranja karakterističnih za lokalitete na otvorenom. Klasična metoda pravocrtnog kretanja u rasteru pokazala se neprimjenjivom zbog nepravilnosti špiljskog prostora, promjenjivog smjera pružanja špiljskih kanala kao i ograničene prohodnosti. Stoga je, u svrhu postizanja metodološke konzistentnosti i preciznog prostornog bilježenja prikupljenog materijala, uspostavljena funkcionalna podjela špilja na prostorne cjeline, tzv. sektore, temeljena na obilježjima špiljskog tla i smjeru pružanja špiljskih kanala (Šandrić *et al.*, 2022: 37). Svaki je sektor označen slovima abecede (A, B, C...), počevši od ulaza prema dubljim dijelovima speleoloških objekata. U slučaju da su dijelovi pojedinih speleoloških objekata naknadno pregledani, dobili su proširene oznake (npr. A1, E1).

Speleoarheološka rekognosciranja provedena su kao nedestruktivna metoda arheološkog istraživanja, bez invazivnih zahvata u špiljski sediment, uz sustavno prikupljanje isključivo površinskog nezasiganog arheološkog materijala. Vođena je evidencija prikupljenog arheološkog materijala s obzirom na sektore u kojima je prikupljen, što u konačnici omogućava rekonstrukciju obrazaca korištenja špiljskih prostora, identifikaciju zona aktivnosti unutar špilje, kao i preliminarnu evaluaciju arheološkog potencijala dijelova pojedine špilje za buduća sustavna istraživanja.

Važno je imati na umu i prirodne procese koji se dešavaju u podzemlju, poput vodenih bujica i biogenih utjecaja, koje je također nužno uzeti u obzir pri određivanju intenzivnijeg korištenja pojedinih dijelova špilje s obzirom na

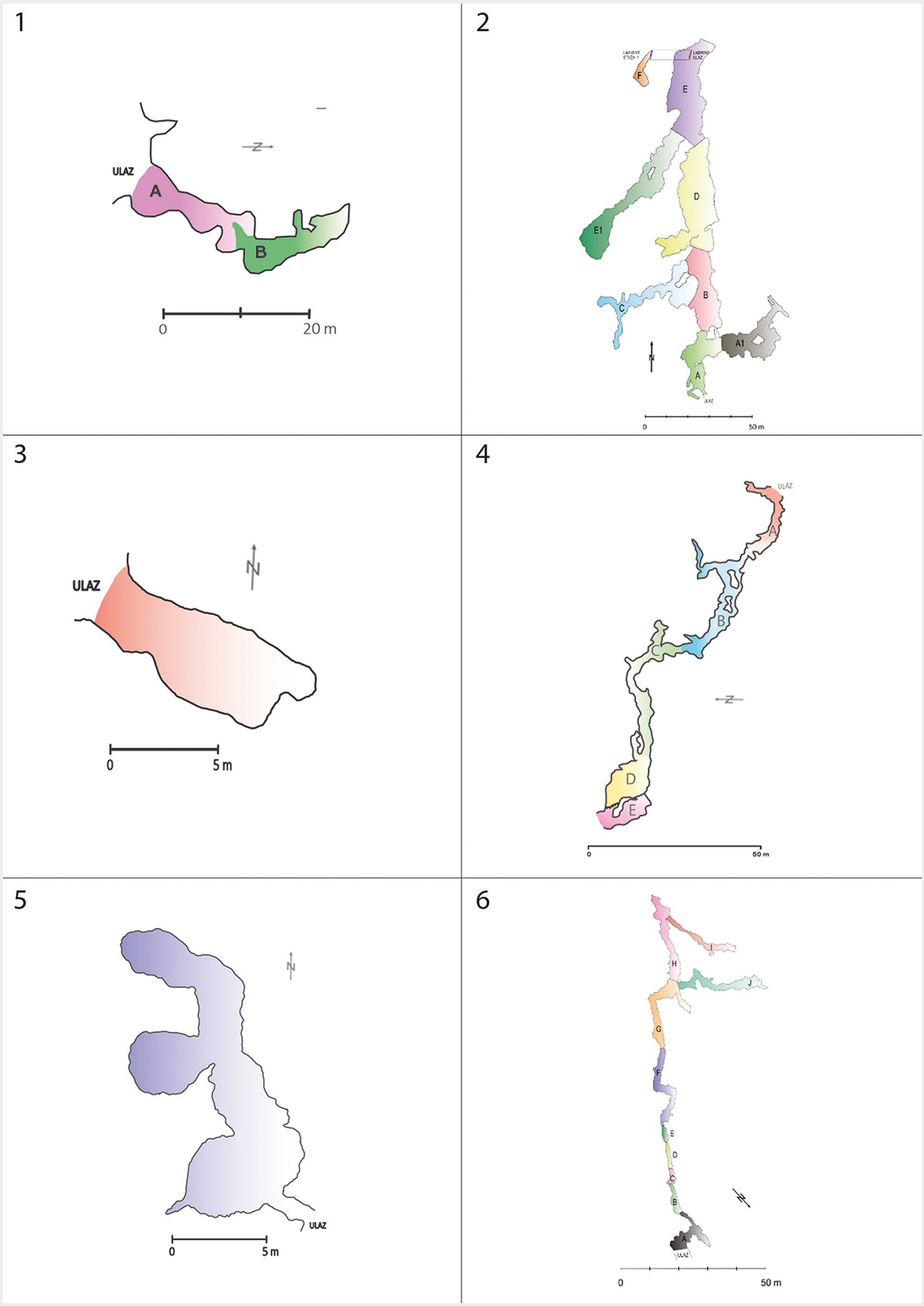

▲ **Slika 1.** Tlocrti rekognosciranih speleoarheoloških lokaliteta s podjelom na sektore: 1 – Gornja Tutićeva špilja, 2 – Gospodska špilja, 3 – Špilja kod Medića ograde, 4 – Rudelića špilja, 5 – Baričevića pećina i 6 – Kotluša. Priredili B. Maleš, A. Mravak i M. Šandrić.

veću prisutnost arheološkog materijala. Primjerice, značajan broj arheoloških nalaza prikupljen je u sektoru B špilje Kotluše (Šandrić *et al.*, 2022: 48) što bi na prvu moglo upućivati na intenzivne ljudske aktivnosti u tome dijelu špilje. No, promatrajući geomorfološke, sedimentne i hidrološke značajke Kotluše takvu je interpretaciju potrebno prilagoditi jer je prema svim navedenim kriterijima jasno da je riječ o kosoj dvorani u koju vodena bujica u većoj mjeri donosi materijal iz udaljenijih dijelova speleološkog objekta u kojima se izvorno nalazio.

Speleoarheološka rekognosciranja provedena su uz prilagodbu specifičnim prostornim i geomorfološkim uvjetima svake pojedine špilje, pri čemu se razumijevanje speleoloških značajki pokazalo ključnim za ispravnu interpretaciju prikupljenog arheološkog materijala.

Gornja Tutićeva špilja

Gornja Tutićeva špilja nalazi se u blizini napuštenog zaselka Tutići, oko 2,5 km sjeveroistočno od Velikog vrila. Špilja je poznata još i kao Čelinka velika, a tu fosilnu špilju karakteriziraju brojne prostrane i bogato zasigane dvorane. Špilji se pristupa prateći manji kanjon potoka Ždrilo draga koji ljeti presuši. Ulaz u Gornju Tutićevu špilju nalazi se u podnožju 15 m visoke litice, a na samom ulazu u špilju nalaze se ostaci suhozida. Ovaj speleološki objekt duljine je oko 700 m, a sastoji se od horizontalnih dijelova te vertikalnih skokova. Ulazni dio špilje čini 17 m dug horizontalni špiljski kanal, na kraju kojega se nalazi uski prolaz u stropu koji vodi u gornju etažu te zahtijeva penjanje i provlačenje.

Najveći broj materijala prikupljen je u ulaznoj horizontali, a tek manjina keramičkih ulomaka neposredno uz prolaz u stropu gornje etaže. Horizontalni ulazni špiljski kanal označen je kao sektor A, a početak gornje etaže kao sektor B. Od 17 prikupljenih ulomaka keramike, 14 ih je pronađeno na špiljskom tlu u sektoru A, a svega su tri prikupljena na samom početku sektora B. Među 17 ulomaka keramike šest ih je dijagnostičkih – tri dna, dva oboda te jedna ručka (T. 1). Tri ravna dna, trakasta ručka i dva oboda nisu kulturno-kronološki osjetljivi, stoga, baš kao i nedijagnostički materijal iz Gornje Tutićeve špilje, ne daju precizniji uvid u razdoblje ljudske prisutnosti u špilji. Sama faktura ulomaka keramičkih posuda kao i činjenica da su rađene rukom upućuju na šire razdoblje prapovijesti. Kao kulturno-kronološki osjetljiv nalaz izdvaja se ulomak oboda i vrata posude, ukrašen trima paralelno urezanim prugama u slijedu cik-cak (T. 1: 1). Riječ je o ukrasu koji je prema analogijama s materijalom iz ranijih iskopavanja cetinskog područja moguće povezati s ranim brončanim dobom, odnosno s cetinskom kulturom (Marović, 1984: 42; 1991: 108-109).

Gospodska špilja

Gospodska špilja nalazi se u selu Cetina, u zaseoku Milaši, oko 650 m sjeverno od Velikog vrila. Riječ je o kompleksnom speleološkom objektu dugačkom ukupno 4982 metra, pri čemu se sifoni u njegovu aktivnom donjem dijelu spajaju s Velikim vrilom te zajedno tvore sustav Gospodska špilja – Veliko vrilo (Maleš *et al.*, 2021). Gospodska špilja sastoji se od gornjeg neaktivnog i donjeg aktivnog dijela kanala koje povezuje 17 m duga vertikala. Na samom ulazu u špilju nalaze se ostatci suhozida, a silazak niz blagu ulaznu kosinu olakšavaju stepenice oblikovane u kamenu.

Arheološko rekognosciranje Gospodske špilje provedeno je u dijelu špilje od ulaza do prve vertikale, koja onemogućuje daljnji prolazak bez speleološke opreme. Rekognoscirani dijelovi Gospodske špilje podijeljeni su u osam sektora – glavni kanal Gospodske špilje (sektori A, B, D i E) prostran je te se velikim špiljskim dvoranama može bez problema kretati, dok bočne kanale (A1, C, E1 i F) karakteriziraju manje dimenzije i suženja. S površine špiljskog tla prikupljeno je ukupno 137 ulomaka keramičkih posuda, keramički pršljen za vreteno, tri keramičke lule te jedna metalna pojasna kopča recentne datacije (Šandrić *et al.*, 2022: 40). U segmentu C sa špiljskog su tla prikupljena 52 arheološka nalaza, u segmentu D 30 nalaza, u segmentima B i F manje od 20 nalaza, u segmentima A1, E i E1 manje od 10 nalaza, dok u segmentu A nije zabilježen niti jedan površinski nalaz (Šandrić *et al.*, 2022: 43).

Slika 2. Gornja Tutićeva špilja. Autor: K. Lukač.

Među ulomcima keramičkih posuda prevladavaju nedijagnostički ulomci tijela različitih posuda. Najveći broj ulomaka karakteriziraju grube stijenke i sitne primjese kalcita (Šandrić *et al.*, 2022: 40). Tek su dva keramička ulomka dijelovi fino glačanih posuda nešto tanjih stijenki (T. 2: 1, 2). Što se same proizvodnje tiče, keramički asortiman u najvećoj mjeri čine ulomci posuda oblikovanih rukom, bez upotrebe lončarskog kola (Šandrić *et al.*, 2022: 40). Takav način izrade upućuje na tradicionalne tehnološke postupke koji su karakteristični za starija razdoblja. Tek 14 keramičkih ulomaka s tragovima lončarskog kola upućuju na kasnije faze korištenja špiljskog prostora, s obzirom da se takav način izrade veže uz naprednije tehnike lončarske proizvodnje i kasnije vremenske periode (Šandrić *et al.*, 2022: 40). Od 137 ulomaka keramičkih posuda, dijagnostičkih je ulomaka 18 – 12 oboda, jedna ručka, tri oboda s ručkom i dva dna (Šandrić *et al.*, 2022: 40). Keramički ulomci dijelovi su svakodnevne uporabne keramike, što znači da je riječ o funkcionalnim oblicima koji nisu vremenski osjetljivi jer su se koristili kroz duga razdoblja (Šandrić *et al.*, 2022: 41-42). No, za pojedine se ulomke ipak mogu naći analogije koje upućuju na vremensku pripadnost. Ulomci oboda s trakastim ručkama tipološki pripadaju loncima većih dimenzija (T. 2: 10, 11), a analogije za takve oblike pronalaze se u ranom brončanom dobu (Čović, 1983; Marović, 1991: 38-39). Razdoblju brončanog doba potencijalno se može pripisati i ulomak lonca prstenastog vrata s blago izvijenim obodom (T. 2: 7) (Šandrić *et al.*, 2022: 42; Forenbaher i Kaiser, 2008: 66). Među keramičkim ulomcima s tragovima lončarskog kola, koji se pripisuju srednjemu vijeku, tipološki se izdvajaju lonci kratkog vrata, blago izvijenog oboda i loptastog tijela (T. 2: 6, 8 i 9). Primjer najrecentnijih arheoloških nalaza prikupljenih u Gospodskoj špilji tri su lule – dvije dijelom sačuvane, a jedna u potpunosti (T. 2: 3, 4,5) (Šandrić *et al.*, 2022: 43). Lule su izrađene od crvene gline, a s obzirom na kuglastu čašicu te geometrijske motive moguće ih je datirati u 18. ili 19. stoljeće (Šandrić *et al.*. 2022: 43; Domazet. 2015: 73, 75).

Špilja kod Medića ograde

Špilja kod Medića ograde nalazi se u blizini zaselka Barišići, oko 500 m nizvodno od Velikog vrila, na lijevoj obali rijeke Cetine. Riječ je o jednostavnom, horizontalnom speleološkom objektu koji se sastoji od jedne prostorije. Dimenzije speleološkog objekta iznose 10 x 4 m, a dimenzije ulaza 1 x 2 m. Na samom ulazu u Špilju kod Medića ograde nalaze se ostatci suhozidne pregrade. S obzirom na jazbine koje su na pojedinim dijelovima rezultirale izbacivanjem sedimenta, kao i na prisutnost životinjskog izmeta, jasno je da u špilji povremeno borave životinje. Pokretni arheološki materijal prikupljen je upravo iz izbačenog sedimenta uz jazbine.

U Špilji kod Medića ograde sa špiljskog je tla prikupljeno osam ulomaka keramike i jedan litički artefakt. Jednostavan tlocrt i male dimenzije Špilje kod Medića ograde nisu zahtijevale nikakve dodatne podjele na sektore pri arheološkom rekognosciranju.

Ulomci keramike bez tragova su lončarskog kola, tamnih ili crvenih stijenki. Zbog grube fakture i izostanka tragova lončarskog kola tek se s oprezom može pretpostaviti kako veći dio keramičkih ulomaka pripada prapovijesnim razdobljima. Jedini dijagnostički keramički ulomak izvučeni je obod, ukrašen valovnicama na samom obodu te neposredno ispod njega (T. 3: 1). Iako se ukrasni motiv valovnice u najvećom mjeri veže uz srednji vijek (Bekić, 2016: 109), motivi uskih valovitih vrpci čija je unutrašnjost ispunjena nizom uboda javljaju se i u prapovijesnim razdobljima (Marijanović, 2005: 129) stoga kulturno-kronološko određivanje ovog dijagnostičkog ulomka izvan arheološkog konteksta nije moguće. Uz keramičke ulomke na površini Špilje kod Medića ograde pronađen je i litički odbojak dimenzija 8 x 4 cm (T. 3: 2). Za izradu odbojka korištena je sirovina radiolarit za koji se pretpostavlja regionalno podrijetlo.

Rudelića špilja

Rudelića špilja nalazi se u blizini zaselka Vukovići, oko 1 km jugozapadno od Velikog vrila. Riječ je o etažnom speleološkom objektu koji se sastoji od gornjeg neaktivnog i donjeg aktivnog dijela kanala, a čija ukupna duljina iznosi 1448 m (Medenica i Rnjak, 2022: 22). Speleološka istraživanja Rudelića špilje još uvijek traju. Ulaz dimenzija 1 x 2 m nizak je i pruža se horizontalno, a uz njega su sačuvani ostatci suhozidne pregrade.

▲ **Slika 3.** Rekognosciranje u Rudelića špilji. Autor: K. Lukač.

Površinski arheološki materijal prikupljen je na špiljskom tlu u duljini od 100 m od špiljskog ulaza. Prikupljeno je ukupno 165 ulomaka keramičkih posuda te dva metalna nalaza (sjekira i piketa) recentne vremenske pripadnosti. Rekognoscirani dio Rudelića špilje podijeljen je u pet sektora označenih slovima A-E. Najveća koncentracija nalaza prikupljena je u sektoru E gdje je prikupljen 81 ulomak keramike, u sektoru B 43, u sektoru C prikupljeno je 26 ulomaka keramike, u sektoru A 15, dok u sektoru D nije prikupljen niti jedan keramički ulomak.

Prikupljeni površinski nalazi u najvećoj su mjeri ulomci posuda različitih tipova, među kojima su neke posude grube fakture, neke uglačane te neke s više, a neke s manje vidljivim primjesama kalcita (Šandrić *et al.*, 2022: 44). Niti jedan ulomak nema tragove lončarskog kola, stoga se tek okvirno može pretpostaviti pretežno prapovijesni vremenski okvir nalaza (Šandrić *et al.*, 2022: 44). Od 165 ulomaka keramičkih posuda prikupljenih u Kotluši, 16 ih je dijagnostičko. Dijagnostički asortiman tako čini 11 oboda, dva dna, dvije keramičke noge i jedan ulomak trbuha posude s buklom. Prisutni su razni tipovi oboda te po tom pitanju nije zamijećena nikakva pravilnost (T. 4: 5, 6, 8, 9, 11, 12). Na dva ulomka oboda nalaze se izbušene rupice (T. 4: 11,12) koje su mogle služiti ili za vješanje posuda pri pripremi hrane ili su probušena zbog krpanja oštećenih posuda (Marijanović, 2009: 72; Forenbaher i Kaiser, 2003: 76). Ulomak kojemu bi se potencijalno mogla odrediti kronološka pripadnost ulomak je tijela posude s bradavičastim ukrasom – buklom (T.- 4: 10). Iako se bradavičasto ukrašavanje javlja od neolitika (Batović, 1979: 542), najčešći je stilski ukras u brončanom dobu (Drechsler-Bižić, 1983: 255). U Rudelića špilji pronađena su i dva ulomka keramike valjkastog oblika (T. 4: 3, 4). Oblik upućuje na keramičke noge dviju posuda, od kojih je na početku jedne sačuvan i dio tijela posude (T. 4: 4). Na drugom ulomku uočljivi su ukrasi u vidu urezanih cik-cak linija zatvoreni unutar dviju vanjskih linija (T. 4: 3) (Šandrić *et al.*, 2022: 45). Keramičke noge iz Rudelića špilje oblikom podsjećaju na noge ritona – kultnih keramičkih posuda s četiri noge, recipijentom i ručkom karakterističnih za srednjeneolitičku danilsku kulturu (Batović, 1979). Zanimljivo je napomenuti kako je jedna keramička noga pronađena u kanalu donje špiljske etaže kroz koju u zimskim mjesecima protječe aktivni vodeni tok. Ukoliko je uistinu

riječ o ulomku ritona, mjesto pronalaska potencijalno upućuje na povezanost ritona s kultom vode (Korošec, 1952: 113), što je jedna od interpretacija ritualne namjene takvih keramičkih posuda. Iako teže pristupačna, donja je etaža ujedno i dio Rudelića špilje u kojemu je pronađen najveći broj površinskog arheološkog materijala. Za pristupiti tom dijelu špilje potrebno je spustiti se niz vertikalu od 5 m na kojoj je trajno postavljeno speleološko uže koje danas olakšava spuštanje. Stoga nije sasvim jasno kako su keramičke posude dospjele u donju etažu špilje. Postoje tri mogućnosti za to – ljudi u prapovijesti uspješno su se spuštali u donju etažu špilje, posude su namjerno bacane u donju etažu špilje ili su posude donesene iz gornje etaže djelovanjem iznimno jakog vodenog toka u prošlosti. Osim cik-cak linija na keramičkoj nozi, ukrasi su uočeni na još dva ulomka keramičkih posuda. Na jednom ulomku tijela posude vidljivi su ukrasi linija izvedeni urezivanjem (T. 4: 7), dok je na drugom keramičkom ulomku uočen niz plitkih ukrasa u vidu zakrivljenih linija na donjem dijelu trbuha posude (T. 4: 1).

Baričevića pećina

Baričevića pećina nalazi se u zaselku Vukovići iznad Vukovića vrila, oko 2 km jugoistočno od Velikog vrila. Riječ je o jednostavnom speleološkom objektu duljine 20 m koji se pruža u smjeru sjevera. Nakon ulaza dimenzija 1 x 1 m špilja se postupno širi u prostranu kosu dvoranu na čijem se kraju nalazi i jezero. U Baričevića pećini vidljivi su tragovi čestog boravka životinja u vidu u špiljskom sedimentu iskopanih jazbina i životinjskog izmeta.

Na špiljskom tlu Baričevića pećine prikupljena su dva manja ulomka amorfne keramike tamnih stijenki (T. 5). S obzirom na navedeno nije moguće niti približno odrediti vremensko razdoblje kojemu bi ti ulomci pripadali, kao ni tip posude. Jednostavan tlocrt i male dimenzije Baričevića pećine nisu zahtijevale nikakve dodatne podjele na sektore pri arheološkom rekognosciranju.

Kotluša

Špilja Kotluša nalazi se nedaleko od istoimenog zaselka, oko 4 km jugozapadno od Velikog vrila. Riječ je o kompleksnom, razgranatom i povremeno potopljenom speleološkom objektu čija speleološka istraživanja još uvijek traju, a do sada istražena duljina iznosi 5489 m (Medenica i Rnjak, 2022: 25). Ulaz u špilju okrenut je u smjeru sjeveroistoka te ima oblik pripećka iz kojeg za vrijeme većih padalina izbija voda. Za špilju su svojstveni niski i uski kanali koji uvjetuju nešto otežano kretanje i potrebu za pognutim položajem.

Arheološki materijal zabilježen je na površini špiljskog tla do duljine od oko 200 m od ulaza. Tijekom speleoarheološkog rekognosciranja Kotluše prikupljeno je 529 ulomaka keramičkih posuda, pet metalnih nalaza te jedna ljuštura mediteranskog morskog puža s perforacijom (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Rekognoscirani dijelovi Kotluše podijeljeni su u deset sektora označenih slovima A – J. Najveća koncentracija površinskih arheoloških nalaza zabilježena je sektoru G u kojemu je prikupljeno 120 nalaza, u sektoru I nije prikupljen niti jedan arheološki nalaz, dok je u svim ostalim sektorima prikupljen približno podjednak broj – oko 50 nalaza u svakom.

Skupinu ulomaka keramičkih posuda u najvećoj mjeri čine ulomci grube keramike debelih stijenki s brojnim primjesama sitno lomljenog vapnenca (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Boja stijenki uvelike varira, od crvenkaste pa sve do tamne, gotovo crne (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Na samo tri ulomka evidentirani su tragovi lončarskog kola, dok su preostali keramički ulomci dijelovi posuda rađenih slobodnom rukom (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Glavna značajka keramičkih ulomaka prikupljenih u Kotluši je fragmentiranost i „ispranost“ uslijed djelovanja vode, što otežava pronalazak analogija i smještanje materijala u poznate kulturno-kronološke okvire (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Malobrojni dijagnostički materijal čini 36 ulomaka keramike – 12 oboda, 12 ručki, tri drške i devet dna (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Obodi su u pravilu zadebljani i blago izvučeni prema van (T. 6: 1, 2, 7, 8). Analogije za jezičaste drške pravokutnog oblika (T. 6: 4) uglavnom se pronalaze u srednjem i kasnom brončanom dobu, iako se oblikom zadržavaju od ranog brončanog sve do mlađeg željeznog doba (Perkić, 2021: 78). Za ulomak trakaste ručke s plitkim udubljenjem koja se izdizala iznad oboda (T. 6: 3) analogije pronalazimo u trećem stupnju cetinske kulture, stoga je pretpostavljena datacija rano brončano doba (Šandrić *et al.*, 2022: 47; Marović i Čović, 1983: 214). Od pet prikupljenih metalnih nalaza na špiljskom tlu Kotluše dva su čavla recentna, a tri nalaza potječu iz arheoloških

perioda (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Dva metalna nalaza komadi su tanke brončane žice debljine svega 1 mm i duljine 2 cm, za koje se može tek pretpostaviti da su fragmenti fibule, ukrasa ili nošnje (Šandrić *et al.*, 2022: 47). Konkretniji nalaz iz ove skupine brončani je tutul (Tabla 6: 5). Riječ je o tutulu stožastog oblika izrađenog od tankog brončanog lima s ušicom za prišivanje na unutrašnjoj strani (Šandrić *et al.*, 2022: 48). Najbliže analogije za takav tip brončanog ukrasa pronalaze se u Jami u Podumcima južno od Drniša (Marović, 1999) koja je, baš poput Kotluše, primjer brončanodobne nekropole u speleološkom objektu. U Kotluši je pronađena i perforirana Columbella rustica (Šandrić *et al.*, 2022: 48) (Tabla 6: 6) – ljuštura morskog puža koja je kao privjesak ili perla za ukrašavanje prisutna od gornjeg paleolitika pa sve do brončanog doba, a posebno je karakteristična za mezolitik (Álvarez Fernández, 2008).

Zaključak

Speleoarheološka rekognosciranja izvorišnog područja rijeke Cetine provedena su u razdoblju od 2020. do 2023. godine. Rekognoscirano je ukupno osam speleološkim objekata, a arheološki materijal prikupljen je u njih šest: u Gospodskoj špilji, Rudelića špilji, Kotluši, Gornjoj Tutićevoj špilji, Špilji kod Medića ograde i Baričevića pećini. U potonje tri špilje arheološki materijal prvi je put zabilježen i prezentiran u stručnoj literaturi.

Provedbom speleoarheoloških rekognosciranja na izvorišnom području rijeke Cetine ostvaren je važan doprinos razumijevanju prostorne distribucije i arheološkog potencijala speleoloških objekata ovoga krškog prostora. Iako je riječ o nedestruktivnoj i tek orijentacijskoj metodi istraživanja, rezultati rekognosciranja pokazali su veliku gustoću i raznolikost pokretnih arheoloških nalaza, koji su potvrda ljudskog korištenja špiljskih prostora od prapovijesti do novovjekovnog razdoblja. Najzastupljeniju skupinu nalaza čine ulomci keramičkih posuda, uglavnom grube izrade i svakodnevne namjene, što upućuje na utilitarnu upotrebu špilja. Među keramičkim asortimanom dominiraju ulomci rađeni slobodnom rukom koji se vežu za prapovijesna razdoblja, dok se manjem broju ulomaka izrađenih na lončarskom kolu pripisuje kasnija vremenska pripadnost. Pretpostavljeni dijelovi posuda posebnih namjena, smješteni u nepristupačnim dijelovima špilje, upućuju na kultne aktivnosti u podzemlju, a takvim se aktivnostima mogu pripisati i nalazi ljudskih skeletnih ostataka pronađenih u Gospodskoj špilji i Kotluši, čije su analize u tijeku. Takvi skupovi nalaza svjedoče o višestrukoj funkciji speleoloških objekata – ne isključivo kao mjesta skloništa ili privremenog boravišta, već i kao liminalnih i sakralnih prostora. Uz navedene arheološke nalaze, prikupljen je i manji broj metalnih nalaza, litičkih artefakata te malakofaune.

Za već ranije evidentirane speleoarheološke lokalitete u izvorišnom području Cetine – Gospodsku špilju, Kotlušu i Rudelića špilju – recentna, metodološki precizno provedena rekognosciranja donijela su nadopunjena i relevantna saznanja. Premda se kulturno-kronološke odlike prikupljenog materijala iz Gospodske špilje i Kotluše u najvećoj mjeri podudaraju s dosadašnjim spoznajama (Marović, 1979; Forenbaher i Osterman, 2005), prostorna distribucija nalaza unutar speleoloških objekata upućuje na značajno šire i udaljenije zone korištenja nego što je to prethodno bilo dokumentirano. U kontekstu Rudelića špilje, arheološki materijal s tog lokaliteta ovim je putem prvi put sustavno obrađen i znanstveno publiciran. Posebno je značajno što se unutar analiziranog skupa nalaza izdvaja neolitički keramički materijal, budući da upravo za to razdoblje na izvorišnom području rijeke Cetine raspolažemo tek s ograničenim materijalnim tragovima ljudske prisutnosti (Marović, 1979: 17).

Unatoč bogatstvu materijala, valja naglasiti da se tek manji dio površinskih pokretnih nalaza na temelju tipoloških obilježja može smjestiti unutar poznatih kulturno-kronoloških okvira. Svaki pokušaj preciznije kronološke i kulturne atribucije materijala prikupljenog na površini špiljskog tla trebao bi ostati na razini hipoteze. Pouzdani zaključci o vremenskoj pripadnosti, prostornoj organizaciji i funkcionalnim aspektima upotrebe špiljskog prostora mogu se donijeti isključivo na temelju podataka dobivenih iz zatvorenog arheološkog konteksta pri arheološkim iskopavanjima.

Rezultati provedenih speleoarheoloških rekognosciranja potvrđuju speleološke objekte izvorišta Cetine izuzetno relevantnim za daljnja arheološka istraživanja.*

* Zahvaljujemo izv. prof. dr. sc. Nikoli Vukosavljeviću i izv. prof. dr. sc. Marcelu Buriću na stručnoj podršci i mentorstvu tijekom realizacije studentskog projekta.

Tablica 1. Prikaz zastupljenosti površinskog arheološkog materijala na pojedinim speleoarheološkim lokalitetima prema kronološkim razdobljima. Priredila: M. Šandrić.

LOKALITET	RAZDOBLJE						
	NEOLITIK	ENEOLITIK	BRONČANO D.	ŽELJEZNO D.	ANTIKA	SREDNJI V.	NOVI V.
GORNJA TUTIĆEVA ŠPILJA			✓				
GOSPODSKA ŠPILJA			✓	✓?	✓	✓	✓
ŠPILJA KOD MEDIĆA OGRADE	✓?					✓?	
RUDELIĆA ŠPILJA	✓		✓				✓
BARIČEVIĆA ŠPILJA						✓?	
KOTLUŠA			✓			✓	

On the underground's surface: archaeological surveys of caves in the source area of the Cetina river

The source area of the Cetina River is located between the Adriatic coastal zone and the Dinaric Mountains, and has long served as a link between the coast and the deeper hinterland. Numerous archaeological sites in this region bear witness to continuous human presence since prehistoric times. This karst landscape is rich in caves, which have been exceptionally well documented from a speleological perspective, while their archaeological potential has only been partially recognized.

Between 2020 and 2023, speleoarchaeological reconnaissance was conducted in eight caves within the source area of the Cetina River. Surface archaeological finds were recorded in six of them: Upper Tutić Cave, Gospodska Cave, The Cave near Medić's Enclosure, Rudelića Cave, Baričević's Cave and Kotluša, The archaeological material is varied and includes fragments of ceramic vessels and other ceramic objects, metal artifacts, lithic material, malacofauna remains, and human skeletal remains.

The archaeological finds can be dated to various periods ranging from prehistory to the modern era, with ceramic vessel fragments from the later prehistoric periods being the most numerous.

Key words: archaeology, speleology, reconnaissance, Cetina river

Literatura

- Álvarez Fernández, E. 2008. The use of *Columbella rustica* (class: gastropoda) in the Iberian Peninsula and Europe during the Mesolithic and the early Neolithic. *IV Congreso del Neolítico Peninsular* 2: 103–111.
- Batović, Š. 1979. Jadranska zona, u A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, neolitsko doba*: 473–634. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bekić, L. 2016. *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana / The Early Medieval Between Pannonia and the Adriatic*. Monografije i katalozi Arheološkog muzeja Istre u Puli 27. Pula: Arheološki muzej Istre.
- Božić, V., Jalžić, B. i Butorac, V. 2021. Arheologija i Speleološki odsjek HPD „Željezničar", u I. Janković, I. Drnić i D. Paar (ur.) *Arheologija i speleologija: iz tame podzemlja do svjetla spoznaje*: 123–130. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- Čović, B. 1983. Rano bronzano doba: Prijelazna zona, u A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, brončano doba*: 170–183. Sarajevo: Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Drechsler-Bižić, R. 1983. Srednje brončano doba u Lici i Bosni, u A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, brončano doba*: 242–270. Sarajevo: Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

- Domazet, D. 2015. Zelovski tip lule – autohtoni hrvatski proizvod. *Etnološka istraživanja* 20: 71–79.
- Forenbaher, S. i Kaiser, T. 2003. *Spila Nakovana – Ilirsko svetište na Pelješcu*. Zagreb: VBZ.
- Forenbaher, S. i Kaiser, T. 2008. *Grapčeva špilja kroz prapovijest: obredno mjesto, stan i tor*. Split: Književni krug.
- Forenbaher, S. i Osterman, J. 2005. Kotluša: još jedno brončanodobno groblje u špilji? *Speleolog* 53: 37–43.
- Fortis, A. 1984. *Put po Dalmaciji* (Venecija, 1774), prijevod Mate Maras. Zagreb: Globus.
- Gunjača, S. 1973. Tri preživjela predhrvatska toponima, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*. Zagreb: Školska knjiga
- Jalžić, B. 1972. Rudelića pećina na izvoru Cetine. *Speleolog* 20–21: 7–10.
- Jalžić, B. 1976. Najnovija istraživanja špilja kod izvora rijeke Cetine. *Speleolog* 24–25: 21–22.
- Jalžić, B. 2004. Dnevnik speleološkog logora, Cetina 2004. *Speleolog* 52: 32–37.
- Korošec, J. 1952. Nova neolitska kulturna grupa na području Dalmacije. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LIV: 91–119.
- Lovrić, I. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice* (Venecija, 1776), prijevod Mihovil Kombol, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Maleš, S., Butorac, V., Talaja, M. i Kovač-Konrad, P. 2021. Ispunjenje sna starog 50 godina – spajanje Gospodske špilje i Velikog vrila. *Speleolog* 69: 18–31.
- Malez, M. 1979. Gospodska pećina, novi lokalitet paleolitika u Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 72: 5–9.
- Marijanović, B. 2005. *Gudnja – višeslojno prapovijesno naselje*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji, Arheološki muzej.
- Marijanović, B. 2009. *Crno vrilo I*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Marović, I. 1979. Rezultati arheološkog sondiranja u Gospodskoj pećini kod vrela Cetine. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 72: 13–50.
- Marović, I. 1984. Sinjska regija u prahistoriji, u Ž. Rapanić (ur.) *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka: znanstveni skup* (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8): 27–63. Split: Hrvatsko arheološko društvo.
- Marović, I. 1991. Istraživanje kamenih gomila cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 84: 15–200.
- Marović, I. 1999. Jama u Podumcima. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90–91: 9–41.
- Marović, I. i Čović, B. 1983. Cetinska kultura, u A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, brončano doba*: 191–231. Sarajevo: Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Medenica, T. i Rnjak, G. 2022. Speleološka istraživanja značajnijih objekata izvorišnog područja Cetine u 2022. godini s povijesnim pregledom. *Speleolog* 70: 16–35.
- Milošević, A. 1998. *Arheološka topografija Cetine*. Monografije i katalozi 3. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Milošević, A. 2017. *Arheologija Sinjskoga polja*. Katalozi i monografije 20. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Perkić, D. 2021: Tragovi prapovijesnog staništa i nekropole u špilji Crno jezero na poluotoku Pelješcu. *Subterranea Croatica* 19 (1): 74–86.
- Petricioli, I. 1995. Crkva Sv. Spasa na vrelu Cetine. *Starohrvatska prosvjeta III* (22): 19–28.
- Stanić, P. 1892. Predpovjestni spomenici vrličke okolice u Dalmaciji (I). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 14 (1): 43–50.
- Šandrić, M., Mravak, A., Duvnjak, S. i Lukač, K. 2022. Rezultati arheoloških rekognosciranja speleoloških objekata izvorišnog područja rijeke Cetine. *Speleolog* 70: 36–51.
- Woldřich, J. 1874. Mittheilungen aus Dalmatien. *Verhandlungen der Geologischen Bundesanstalt* 8: 185–189.

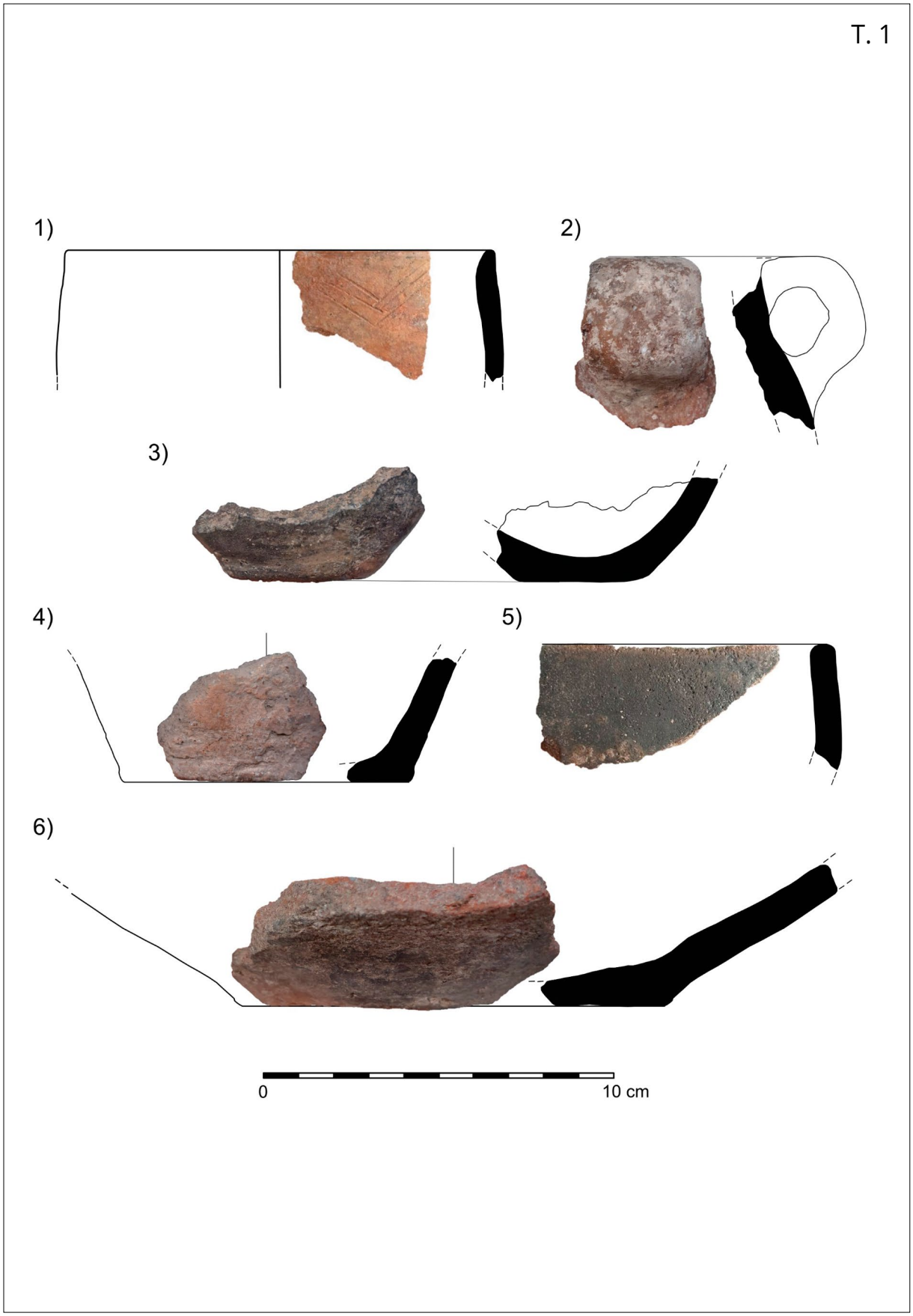

▲ **Tabla 1.** Izbor nalaza iz Gornje Tutićeve špilje. Priredile: A. Mravak i K. Lukač.

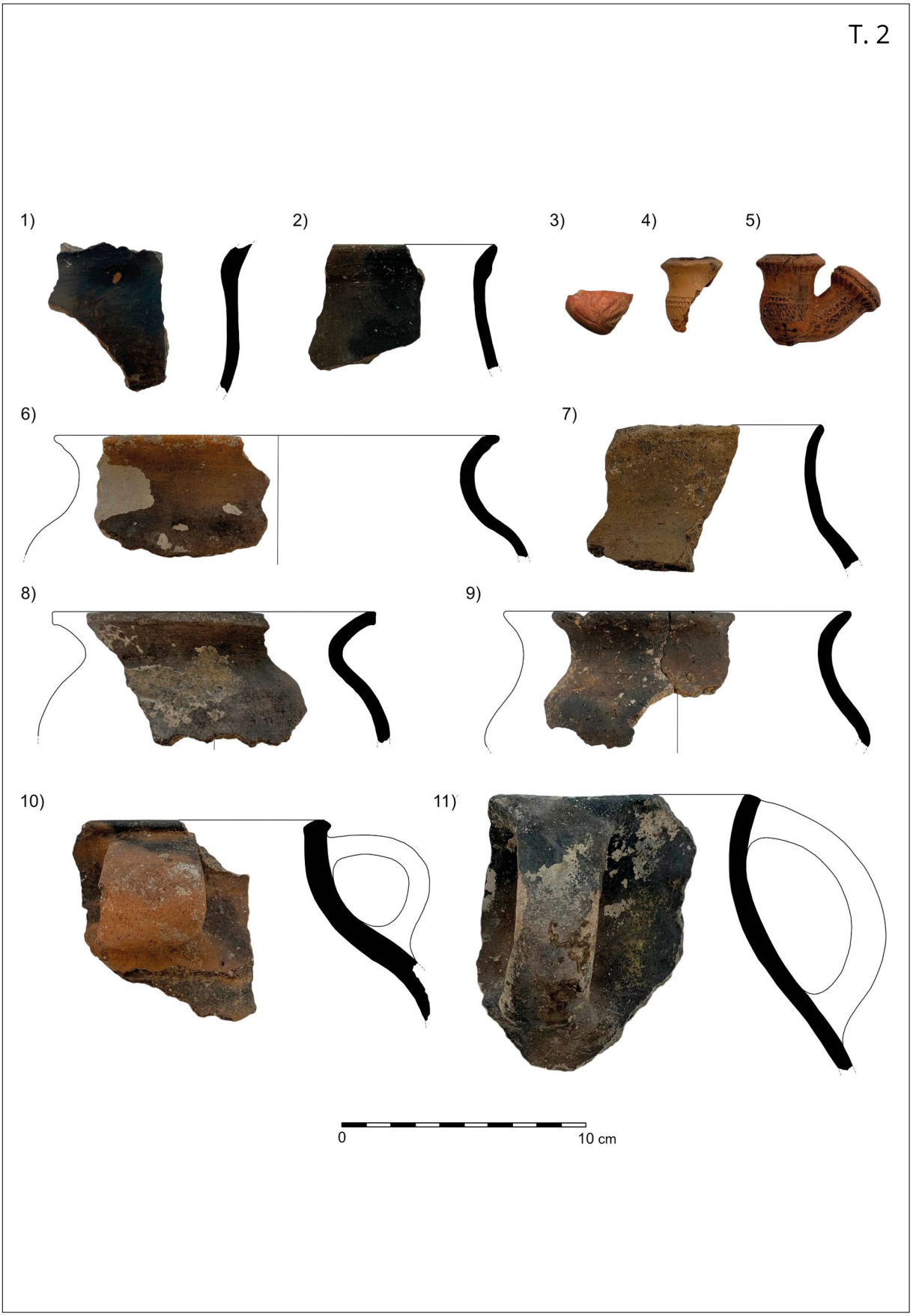

▲ **Tabla 2.** Izbor nalaza iz Gospodske špilje. Priredile: A. Mravak i K. Lukač prema Šandrić i dr. 2022: 41.

T. 3

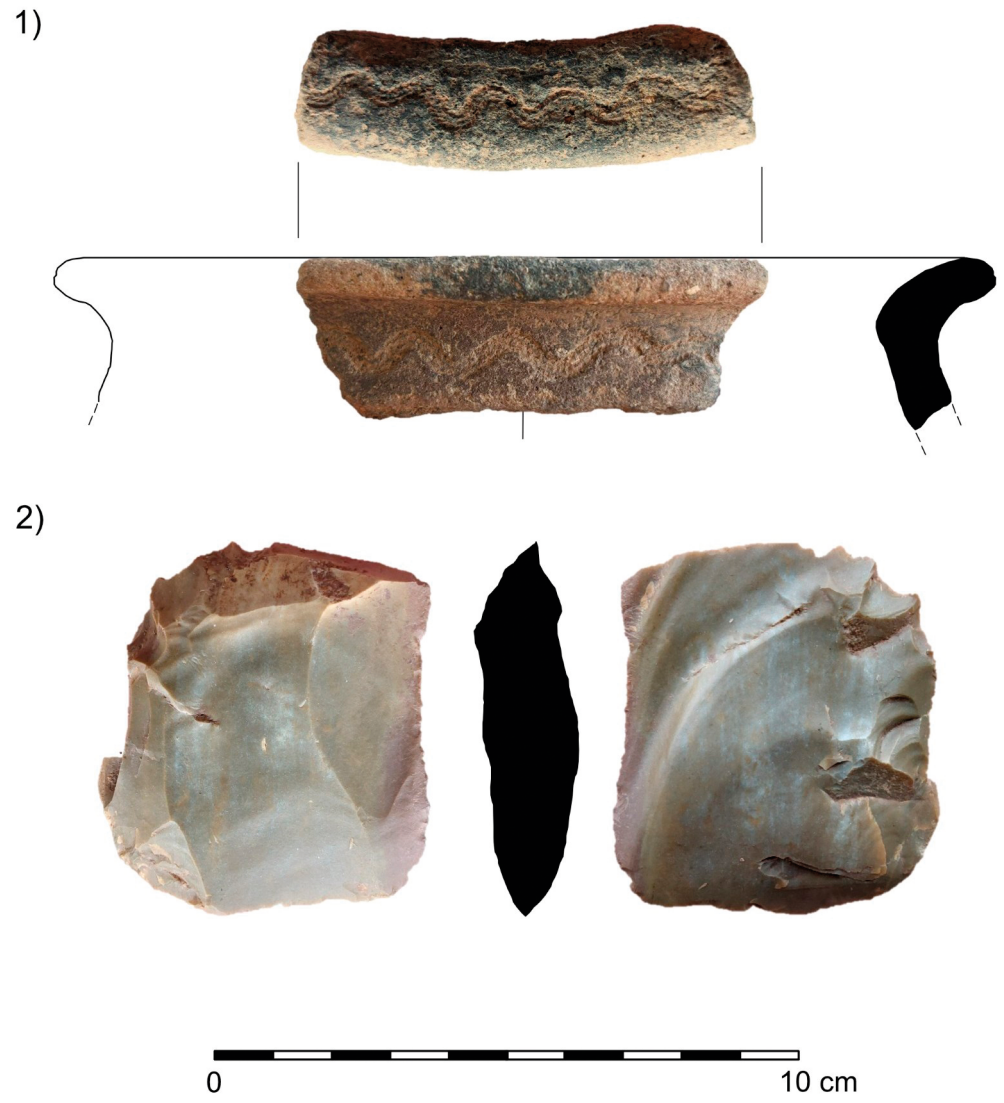

Tabla 3. Izbor nalaza iz Špilje kod Medića ograde. Priredile A. Mravak i K. Lukač.

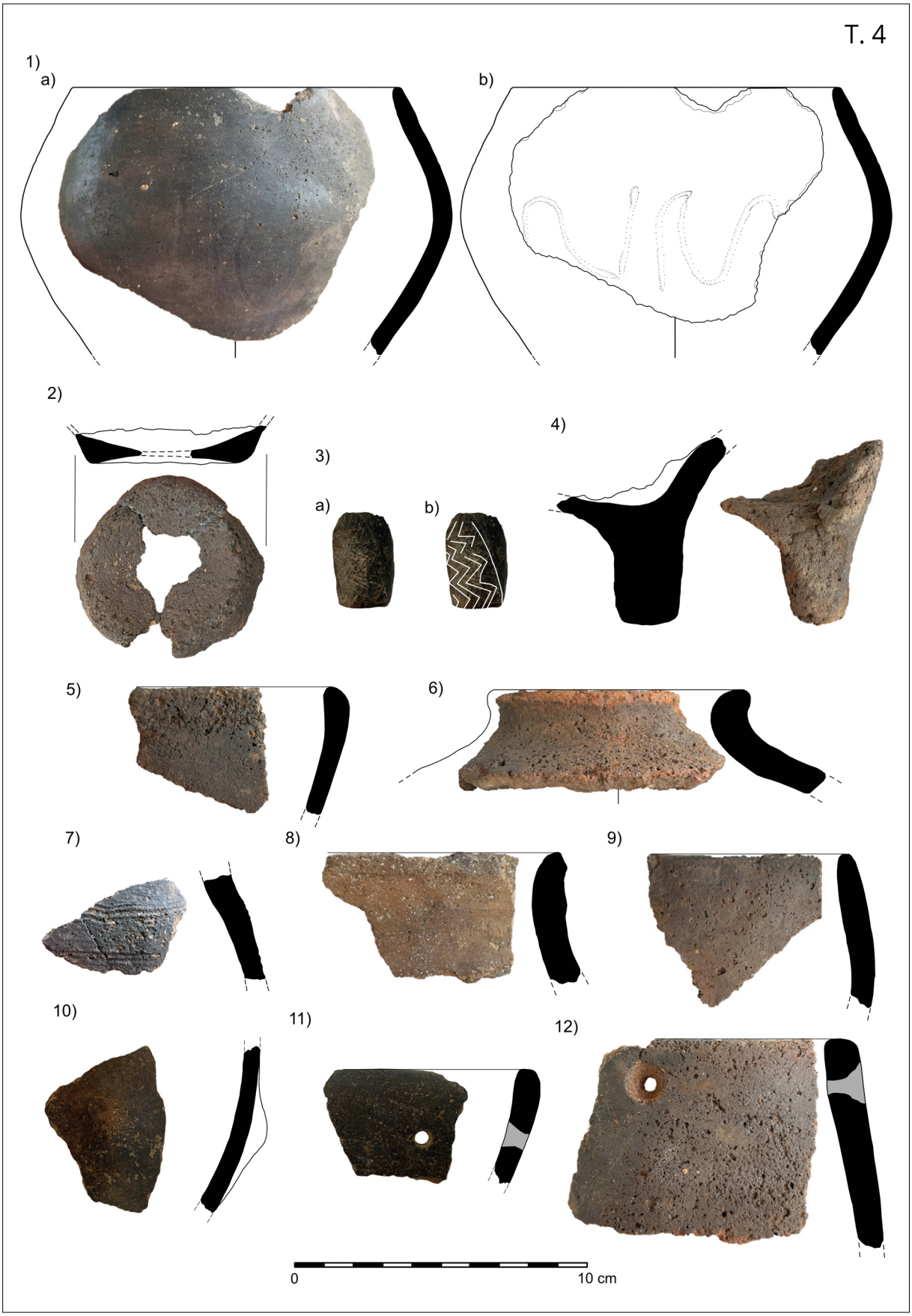

▲ **Tabla 4.** Izbor nalaza iz Rudelića špilje. Priredile: A. Mravak i K. Lukač.

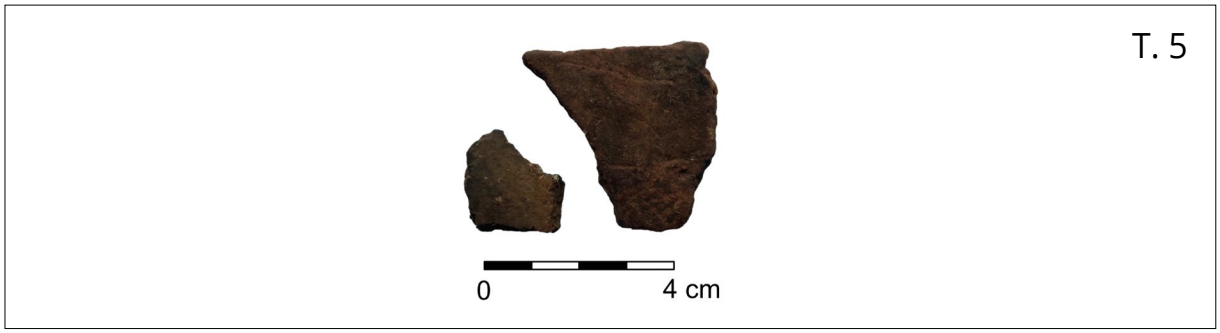

▲ **Tabla 5.** Izbor nalaza iz Baričevića pećine. Priredile A. Mravak i K. Lukač.

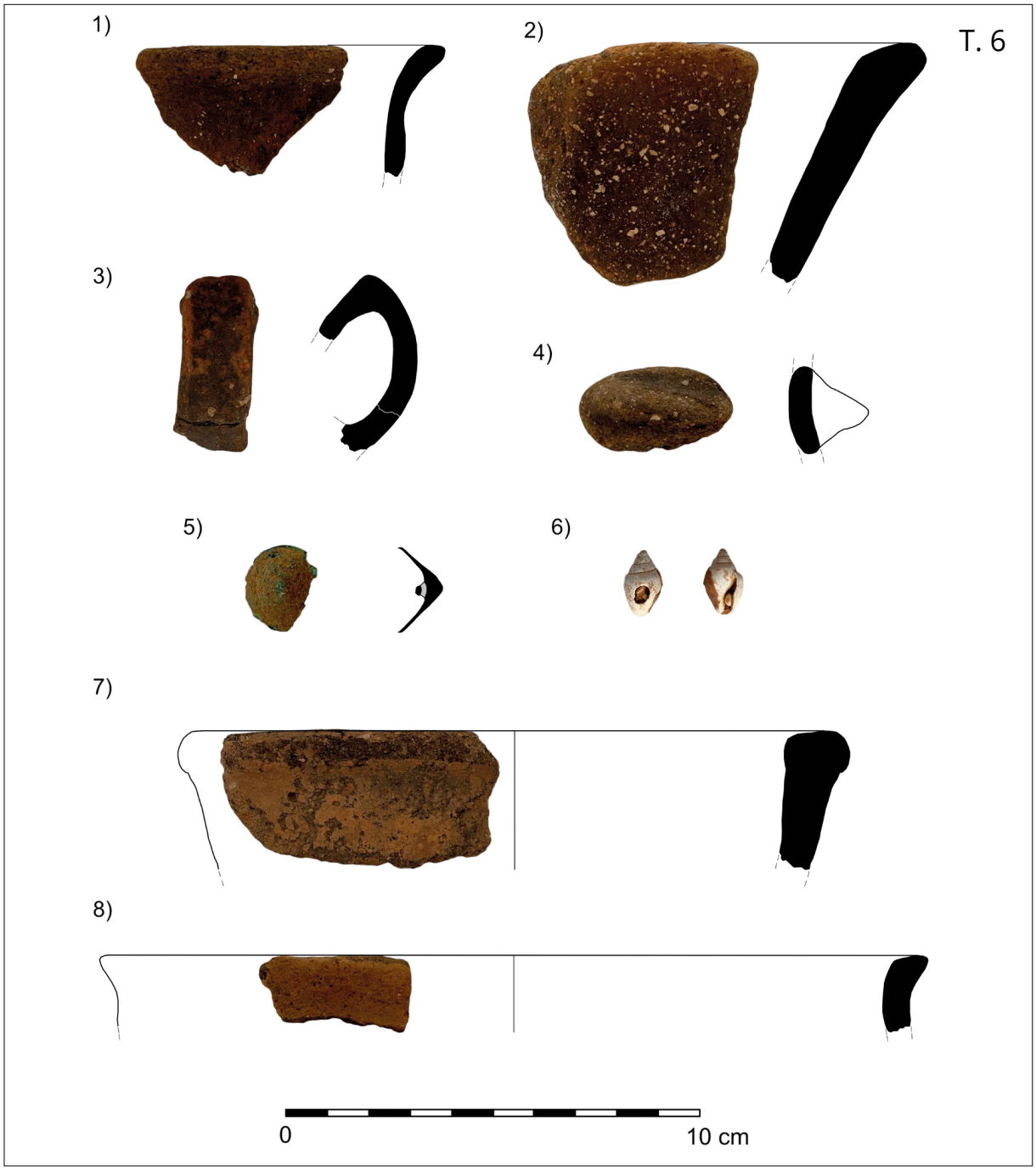

▲ **Tabla 6.** Izbor nalaza iz Kotluše. Priredile A. Mravak i K. Lukač prema Šandrić i dr. 2022: 46.